مجله یافته های علوم تربیتی و آموزشی

تحلیل نقش برنامه‌های درسی هنرستان‌ها در پرورش وجدان کاری و تعهد حرفه‌ای هنرجویان: از مهارت‌آموزی کارگاهی تا فرهنگ کار

کمال نوزاد، ایوب شکوهی نیا

دکتری ریاضی گرایش آموزش ریاضی

کارشناسی ادبیات فارسی

چکیده

MDOI-02-2026.0593
MNR-614-2-D0A389

پژوهش حاضر با رویکرد مروری نظام‌مند و تحلیلی-اسنادی، به بررسی نقش و جایگاه برنامه‌های درسی هنرستان‌های فنی و حرفه‌ای و کاردانش در شکل‌دهی و تعمیق «وجدان کاری» و «تعهد حرفه‌ای» هنرجویان می‌پردازد. گذار بنیادین آموزش‌های فنی و مهارتی در نظام نوین آموزشی ایران از رویکرد سنتی «محورِ فن‌ورزی صِرف» به الگوی «شایستگی‌محور»، ضرورتی انکارناپذیر در بازتعریف کارکرد کارگاه‌های مهارتی پدید آورده است. هدف این مقاله، تبیین زنجیره انتقال یادگیری از مهارت‌آموزی ابزارمحور تا درونی‌سازی فرهنگ کار، مسئولیت‌پذیری اخلاقی و الزامات اشتغال مولد در برنامه‌های درسی هنرستان‌ها است. در این راستا، با بهره‌گیری از چارچوب بازنگری روایتی-ترکیبی، متون نظری، اسناد تحولی بالادستی و پژوهش‌های اصیل حوزه آموزش‌های فنی و حرفه‌ای مورد واکاوی قرار گرفت. یافته‌های این مرور نشان می‌دهد که اگرچه کتب درسی حوزه شایستگی‌های غیرفنی (شامل الزامات محیط کار، اخلاق حرفه‌ای، کارگاه نوآوری و مدیریت تولید) بسترهای نظری مناسبی برای وجدان کاری تعریف کرده‌اند، اما تبدیل این مؤلفه‌ها به عمل فکورانه تا حد زیادی وابسته به «برنامه درسی پنهان»، «الگودهی رفتاری هنرآموزان در کارگاه»، «استانداردهای ایمنی و بهداشت صنعتی» و «مشارکت واقعی در موقعیت‌های کارآموزی» است. نبود اتصال ارگانیک میان سنجش مهارتی و ارزشیابی صفات اخلاق کاری، از آسیب‌های ساختاری شناسایی‌شده به شمار می‌رود. در نهایت، پیشنهادهای عملیاتی در سه سطح سیاست‌گذاری برنامه درسی، بازطراحی کارگاه‌های آموزشی هنرستان و ارتقای شایستگی‌های تربیتی هنرآموزان تدوین و ارائه شده است.

کلیدواژه‌ها: برنامه‌های درسی هنرستان، وجدان کاری، تعهد حرفه‌ای، شایستگی‌های غیرفنی، فرهنگ کار، آموزش کارگاهی.

مقدمه

آموزش فنی و حرفه‌ای یکی از ارکان بنیادی توسعه اقتصادی، رونق تولید، بازتولید اجتماعی و تثبیت سرمایه انسانی پایدار در جوامع معاصر است (صالحی عمران و همکاران، ۱۳۹۶). با این وجود، تجارب بین‌المللی و ملی نشان می‌دهند که پیشرفت فناورانه و دستیابی به بهره‌وری مطلوب تنها وابسته به توانایی‌های حرکتی و مهارت‌های سخت‌افزاری نیروی انسانی نیست؛ بلکه متغیر اساسی، انگیزه درونی، تعهد اخلاقی، احساس تعلق و در یک کلام، «وجدان کاری» و «تعهد حرفه‌ای» شاغلان در محیط کار است (رجب‌زاده، ۱۳۹۷؛ لیاقت‌دار، ۱۳۹۰).

هنرستان‌های فنی و حرفه‌ای و کاردانش در ساختار دوره دوم متوسطه، دروازه ورود تخصصی جوانان به دنیای کسب‌وکار، صنعت، خدمات، کشاورزی و هنر محسوب می‌شوند. رسالت این نهادها صرفاً صدور مدرک دیپلم مهارتی یا آموزش راه‌اندازی ماشین‌آلات نیست؛ بلکه شکل‌دهی به «هویت حرفه‌ای» هنرجو و درونی‌کردن هنجارهای بنیادینِ فرهنگ کار—همچون احترام به زمان، انضباط صنعتی، حفاظت از اموال کارگاه، مرغوبیت‌خواهی، وجدان جمعی و خودمهارگری اخلاقی—در بطن تجارب زیسته کارگاهی است (شاکری، ۱۴۰۰؛ قهاری و همکاران، ۱۳۹۸). عدم ارتقای همزمان مهارت فنی و اخلاق کاری می‌تواند منجر به پدیده‌هایی چون هدررفت منابع، کاهش کیفیت تولید، کم‌کاری و بی‌میلی نسبت به استانداردهای کیفی در محیط‌های واقعی کار شود. بنابراین، تبیین نحوه اثرگذاری برنامه‌های درسی مصوب و مغفول هنرستان بر ساختار روان‌شناختی و نگرش حرفه‌ای هنرجویان، مسأله‌ای اساسی در قلمرو علوم تربیتی و مدیریت آموزشی به شمار می‌رود.

در دهه‌های پیشین، رویکرد غالب بر آموزش‌های فنی و حرفه‌ای، پارادایم مکانیکیِ رفتارگرایی بود که بر تجزیه مشاغل به خرده‌مهارت‌ها و تکرار مکانیکی اعمال دلالت داشت؛ رویکردی که انسان را به عنوان امتداد ابزار تلقی می‌کرد و از ارزش‌های نگرشی، عاطفی و اخلاقی غفلت می‌ورزید (مقصود امین‌خندقی و همکاران،

۱۳۹۱). پیوند ناکافی آموزش‌های مدرسه‌ای با واقعیت‌های اخلاقی و اجتماعی محیط‌های کاری، پیامدهای منفی متعددی از جمله ناپایداری شغلی دانش‌آموختگان، افت وفاداری حرفه‌ای و تضعیف وجدان کاری را به همراه داشته است (نیکدل غلامان و همکاران، ۱۴۰۴).

هرچند در ساختار نظام جدید ۳-۳-۶ و بر مبنای اسناد تحولی، بسته دروس «شایستگی‌های غیرفنی دنیای کار» نظیر «الزامات محیط کار» در پایه دهم و «اخلاق حرفه‌ای» در پایه دوازدهم طراحی و وارد برنامه درسی مصوب شده‌اند (سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، ۱۴۰۲)، اما شکاف آشکاری میان «برنامه درسی قصدشده»، «برنامه درسی اجراشده» و «برنامه درسی کسب‌شده» مشهود است (نیکوروش و همکاران، ۱۴۰۰). در بسیاری از هنرستان‌ها، اولویت مطلق هنوز با اجرای بودجه‌بندی عملیات فنی است و ابعاد اخلاق حرفه‌ای، انضباط‌پذیری، مسئولیت اجتماعی و فرهنگ کار یا به حاشیه رانده می‌شوند یا به صورت نظری، حافظه‌محور و صوری تدریس می‌گردند. پرسش اساسی این است: **برنامه‌های درسی هنرستان‌ها چه نقشی در گذار از مهارت‌آموزی انتزاعی کارگاهی به سوی فرهنگ کار پایدار و درونی‌سازی وجدان کاری و تعهد حرفه‌ای در هنرجویان ایفا می‌کنند و چه ابعاد، چالش‌ها و پیوندهایی در این زنجیره وجود دارد؟**

تأملی بر آسیب‌شناسی نیروی کار در ایران نشان می‌دهد که عمده کارفرمایان و صاحبان صنایع، بیش از آن‌که از ضعفِ تسلط بر دانش پایه فنی گلایه داشته باشند، از کمبود احساس تعهد، فقدان وجدان کاری، مسئولیت‌گریزی، بی‌توجهی به ایمنی و فرسایش فرهنگ کار تیمی رنج می‌برند (لیاقت‌دار، ۱۳۹۰؛ رجب‌زاده، ۱۳۹۷). بنابراین، پرداختن به این پژوهش از ابعاد زیر ضروری است:

انطباق با اسناد بالادستی: سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در ساحت تربیت اقتصادی و حرفه‌ای، بر ارتقای شایستگی‌های عام حرفه‌ای، روحیه کارآفرینی و تعهد به کار مولد و حلال تأکید نموده است (شورای

عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۰). همچنین برنامه درسی ملی، کار را بنیان تعالی انسان و حوزه شایستگی‌های غیرفنی را سنگ‌بنای شکل‌دهی به هویت حرفه‌ای می‌داند (شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۹۱).

ارتقای بهره‌وری ملی: بدون تعهد کاری و خودنظارتی درونی، نظارت بیرونی و سازوکارهای تنبیهی و تشویقی کارفرمایان هزینه‌های تولید را به شدت افزایش داده و کیفیت خروجی نظام صنعتی را تضعیف می‌کند (لطفی، ۱۴۰۳).

هم‌افزایی روان‌شناختی و کارکردی هنرجو: بلوغ عاطفی و حرفه‌ای دانش‌آموزان در اواخر نوجوانی اقتضا می‌کند که بینش شغلی آن‌ها از یک منبع درآمد صِرف، به سوی یک تعهد اجتماعی و وجدانی هدایت شود تا با تقویت خودکارآمدی، مانع از افت انگیزه شغلی گردد (بیکی، ۱۴۰۳).

روش‌شناسی

پژوهش حاضر، یک مطالعه مروری توصیفی-تحلیلی از نوع «سنتز پژوهی ساختارمند» است.

جامعه و منابع اطلاعاتی

جامعه آماری پژوهش شامل کلیه اسناد بالادستی سیاست‌گذاری آموزشی، کتاب‌های درسی رسمی شاخه فنی و حرفه‌ای و کاردانش، مقالات علمی-پژوهشی و پایان‌نامه‌های معتبر منتشرشده در پایگاه‌های استنادی کشور نظیر پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی (SID)، مگیران (Magiran)، نورمگز (Noormags)، پرتال جامع علوم انسانی (Ensani.ir) و سیویلیکا (Civilica) طی بازه زمانی ۱۳۸۵ تا ۱۴۰۴ خورشیدی است.

راهبرد جست‌وجو و کلیدواژه‌ها

جست‌وجو با استفاده از عملگرهای بولی (AND, OR) و با کلیدواژه‌های: «برنامه درسی هنرستان»، «وجدان کاری»، «تعهد حرفه‌ای»، «اخلاق کار»، «شایستگی‌های غیرفنی»، «فرهنگ کار»، «آموزش فنی و حرفه‌ای» و «کارگاه هنرستان» به انجام رسید.

معیارهای ورود و خروج

معیارهای ورود: مرتبط بودن با آموزش‌های متوسطه فنی‌وحرفه‌ای و کاردانش؛ تمرکز بر ابعاد اخلاق حرفه‌ای، فرهنگ کار و برنامه‌ریزی درسی؛ چاپ در مجلات دارای رتبه علمی یا کتب و اسناد رسمی معتبر؛ متن کامل به زبان فارسی.

معیارهای خروج: پژوهش‌های ناظر بر آموزش‌های غیررسمی کوتاه‌مدت خارج از نظام آموزش و پرورش؛ منابع تکراری، یادداشت‌های فاقد متدولوژی مدون علمی.

پس از غربالگری عناوین و چکیده‌ها، منابع محوری شناسایی، یادداشت‌برداری مفهومی و کدگذاری موضوعی شدند و خط سیر تحلیلی مقاله بر مبنای یافته‌های احصاءشده تدوین گردید.

پیشینه نظری و پژوهشی

مبانی نظری

نظریه شایستگی در آموزش مهارتی: در این چارچوب، شایستگی به ترکیبی هم‌افزا از «دانش تخصصی»، «مهارت‌های دستی و شناختی» و «نگرش‌ها و ارزش‌های رفتاری» اطلاق می‌شود (نیکوروش و همکاران، ۱۴۰۰). وجدان کاری در کانون بعد نگرشی این نظریه قرار دارد.

نظریه یادگیری مبتنی بر کار و موقعیت‌مند: براساس دیدگاه لِیو و ونگر، یادگیری در درون بستر و بافتار اجتماعی آن رخ می‌دهد. کارگاه هنرستان «مجمع عمل» است که هنرجو در آن از طریق تعامل پیرامونی

مشروع با هنرآموز و همتایان، هنجارهای نانوشته صنف و تعهد حرفه‌ای را درونی می‌سازد (یارمحمدیان و همکاران، ۱۴۰۰).

نظریه درونی‌سازی ارزش‌ها و وجدان کاری: وجدان کاری به معنای پایبندی درونی، انگیزش خودانگیخته، احساس تعهد فردی نسبت به حسن اجرای وظایف محوله با حداکثر دقت و سلامت اخلاقی بدون نیاز به اهرم کنترل بیرونی تعریف می‌شود (لیاقت‌دار، ۱۳۹۰). همچنین تعهد حرفه‌ای، درجه وفاداری، دلبستگی عاطفی و رعایت هنجارهای نظام‌نامه یک شغل توسط شاغل تعریف می‌گردد (لطفی، ۱۴۰۳).

مروری بر مطالعات تجربی پیشین

قهاری و همکاران (۱۳۹۸) در تحلیل محتوای چهار کتاب مشترک فنی‌وحرفه‌ای (الزامات محیط کار، کاربرد فناوری‌های نوین، کارگاه نوآوری و کارآفرینی، مدیریت تولید) دریافتند که بیشترین فراوانی محتوایی به شایستگی‌های غیرفنی اختصاص دارد که نشان‌دهنده تغییر جهت سیاست‌گذاری آموزشی به سمت فرهنگ کار و تعاملات صنعتی است. نیکوروش و همکاران (۱۴۰۰) مدل آموزش شایستگی‌محور در هنرستان‌ها را تحلیل کردند و نشان دادند نگرش‌ها و شایستگی‌های اخلاقی–ارتباطی، سهمی تعیین‌کننده در تبیین موفقیت شغلی آینده هنرجویان دارند.

مقصود امین‌خندقی و همکاران (۱۳۹۱) در بررسی شایستگی‌های حرفه‌ای هنرآموزان نشان دادند که تسلط بر پیوند هنرستان با بازار کار و انتقال استانداردهای اخلاقی از اولویت‌های حیاتی کادر آموزشی است. بیکی (۱۴۰۳) و سلطانی (۱۴۰۲) بر نقش هنرآموز به عنوان الگوی عینی اخلاق حرفه‌ای تأکید کرده و نشان دادند انتقال فرهنگ کار در هنرستان‌ها ماهیتی تجربی-الگویی دارد. از سوی دیگر، نیکدل غلامان و همکاران (۱۴۰۴) و ابراهیمی‌پور و همکاران (۱۴۰۱) مهم‌ترین موانع شکل‌گیری انگیزه و تعهد در هنرجویان

را فرسودگی تجهیزات کارگاهی، ارزیابی‌های تک‌بعدی سنتی و عدم پیوند ساختاریافته واحدهای کارآموزی با محیط واقعی کسب‌وکار برشمردند.

یافته‌ها

تجزیه و تحلیل متون و سنتز شواهد پژوهشی در این حوزه، ابعاد نقش‌آفرینی برنامه درسی هنرستان‌ها در پرورش وجدان کاری و تعهد حرفه‌ای را در چهار محور عمده نمایان می‌سازد:

ظرفیت برنامه درسی صریح: بسته شایستگی‌های غیرفنی

با بازنگری برنامه‌های درسی دوره دوم متوسطه فنی و حرفه‌ای، دروس شایستگی غیرفنی به ستون فقرات ارتقای فرهنگ کار بدل شده‌اند:

درس الزامات محیط کار (پایه دهم): به مفاهیم ارگونومی، بهداشت، ایمنی صنعتی، رعایت حقوق متقابل کارگر و کارفرما، مصرف بهینه انرژی و پیشگیری از خطرات محیط کار پرداخته و اولین گام‌های درونی‌سازی انضباط را شکل می‌دهد (دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی فنی‌وحرفه‌ای، ۱۴۰۱).

درس اخلاق حرفه‌ای (پایه دوازدهم): مشتمل بر پودمان‌های امانت‌داری، مسئولیت‌پذیری، درست‌کاری، انصاف، بهره‌وری و حفظ اسرار تجاری است که مبانی نظری وجدان کاری را تبیین می‌نماید (سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، ۱۴۰۲).

دروس مدیریت تولید و کارگاه نوآوری و کارآفرینی: هنرجویان را با استانداردهای کیفیت، رضایت مشتری، مدیریت منابع و اتلاف‌ستیزی آشنا می‌سازد (قهاری و همکاران، ۱۳۹۸).

تحول محیط کارگاه: از یادگیری مکانیکی به تمرین ارزش‌های حرفه‌ای

کارگاه هنرستان محل تبدیل دانش نظری به رفتار تثبیت‌شده است. شواهد نشان می‌دهد کارگاه بستر اصلی شکل‌گیری رفتارهای متضمن وجدان کاری است:

رعایت انضباط کارگاهی، وقت‌شناسی در ورود و خروج، تمیزکاری محیط (متدولوژی 5S صنعتی)، چیدمان ابزارآلات و حفظ سلامت ماشین‌آلات.

قبح ضایعات‌سازی، احساس گناه فردی و جمعی در قبال فرسایش غیرضروری مواد خام، و الزام به اتمام وظیفه مطابق تلورانس و استانداردهای دقیق مهندسی که جوهره دقت و وجدان کاری را شکل می‌دهد.

برنامه درسی پنهان و نقش الگویی هنرآموز

بخش عمده‌ای از تعهد حرفه‌ای از طریق «برنامه درسی پنهان» بازتولید می‌شود. منش، پوشش ایمن، عدالت در تخصیص ابزار، نحوه برخورد هنرآموز با عیوب قطعه‌کار، و تساهل یا سخت‌گیری وی در قبال کیفیت خروجی، شاخص‌ترین پیام‌ها را به ضمیر ناخودآگاه هنرجو مخابره می‌کند (سلطانی، ۱۴۰۲؛ بیکی، ۱۴۰۳). هنرآموزی که خود به ایمنی، صرفه‌جویی در قطعات و کرامت کار احترام می‌گذارد، مؤثرترین عامل تسهیل‌کننده وجدان کاری در هنرجویان است.

چالش‌ها و گسست‌های بنیادین

علیرغم پتانسیل‌های فوق، نظام آموزش مهارتی با سه چالش اصلی در انتقال فرهنگ کار مواجه است:

گسست حافظه‌محوری در تدریس دروس ارزشی: پودمان‌های درسی کتبی مانند «اخلاق حرفه‌ای» بعضاً در قالب امتحانات کتبی و تعاریف نظری سنجیده می‌شوند و وارد فرآیند ارزشیابی اصیل و مبتنی بر شواهد عملکردی در حین کار عملی نمی‌شوند (نیکوروش و همکاران، ۱۴۰۰).

فرسودگی فیزیکی و فقر مواد اولیه در کارگاه‌ها: زمانی که تجهیزات قدیمی باشد یا مواد اولیه برای تمرین مهارت استاندارد ناکافی باشد، اضطراب تجهیزاتی جایگزین تعهد به کیفیت تولید می‌گردد (نیکدل غلامان و همکاران، ۱۴۰۴).

نارسایی در پیوند با صنعت (کارآموزی و کارورزی): درس کارآموزی به عنوان پل انتقال به دنیای واقعی کار، در برخی موارد به دلیل نظارت غیرمنسجم، به تجربه‌ای فرمالیته تقلیل یافته و مانع از تجربه جامعه‌پذیری حرفه‌ای اصیل می‌شود (شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۴۰۰؛ امین‌خندقی و همکاران، ۱۳۹۱).

نتیجه‌گیری

بررسی جامع پیشینه و ادبیات پژوهش اثبات می‌کند که هنرستان‌های فنی و حرفه‌ای و کاردانش، ظرفیتی استراتژیک برای بازسازی سرمایه اجتماعی و احیای فرهنگ کار و وجدان کاری در کشور در اختیار دارند. گذار از مهارت‌آموزی ابزارمحور و مکانیکی به سوی پرورش اخلاقی و شایستگی‌های انسانی، نیازمند نگاهی پیوستاری است که در آن شایستگی‌های فنی (سخت) و شایستگی‌های اخلاقی و رفتاری (نرم) در هم تنیده شوند. تا زمانی که کیفیت نهایی قطعه‌کار، رعایت ایمنی، تعهد به حقوق مشتری و همکار، و انضباط صنعتی جزئی از سامانه ارزشیابی رسمی مهارت هنرستانی تلقی نشود، انتظار نهادینه‌سازی وجدان کاری در سطوح عالی محقق نخواهد شد. ارتقای فرهنگ کار مستلزم هم‌افزایی همزمان میان برنامه درسی صریح (کتب شایستگی)، برنامه درسی پنهان (جو سازمانی هنرستان و منش هنرآموز) و موقعیت‌های یادگیری اصیل (کارگاه و کارآموزی واقعی) است.

پیشنهادات کاربردی

پیشنهادات در سطح سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی درسی

تلفیق ارزشیابی اخلاق حرفه‌ای در کارنامه‌های شایستگی: بازطراحی چک‌لیست‌های ارزشیابی کارگاهی به نحوی که نمره عملکرد مهارتی هنرجو بدون کسب حدنصاب در شاخص‌های اخلاق کار (نظیر تمیزی ایستگاه کاری، انضباط زمانی، امانت‌داری نسبت به تجهیزات و همکاری گروهی) تأیید نشود.

تولید بسته‌های چندرسانه‌ای معطوف به دوراهی‌های اخلاقی: بازنویسی محتوای کتب «اخلاق حرفه‌ای» با تمرکز بر شبیه‌سازی سناریوهای واقعی کارگاهی و تحلیل پیامدهای تقلب صنعتی، کم‌فروشی کیفی و بی‌دقتی فنی.

پیشنهادات در سطح مدیریت و کارگاه‌های هنرستان

پیاده‌سازی الگوی آراستگی و انضباط صنعتی (نظام ۵S): تبدیل نظام تفکیک، ترتیب، تمیزی، تداوم و تعیین انضباط به عنوان فرهنگ عمومی کارگاه‌های هنرستانی جهت تعمیق انضباط درونی هنرجویان.

تأسیس «هنرستان‌های مولد» و شرکت‌های تعاونی هنرجویی: قرار دادن هنرجویان در معرض سفارش‌های واقعی بازار، پاسخگویی در قبال عیوب محصول در برابر مشتری واقعی، و درک عینی مفهوم تعهد حرفه‌ای و خسارت ناشی از بی‌وجدانی کاری.

پیشنهادات در سطح آموزش و توانمندسازی هنرآموزان

برگزاری دوره‌های پداگوژی تربیت اخلاقی برای هنرآموزان: توانمندسازی هنرآموزان رشته‌های فنی به عنوان معلمان اخلاق کاربردی، جهت هدایت برنامه درسی پنهان و انتقال ناخودآگاه فضایل حرفه‌ای.

ساماندهی نظام‌مند پایش و نظارت بر دوره‌های کارآموزی: نظارت مستمر میدانی بر حضور و ارزیابی کیفیت تعامل اخلاقی و انضباطی هنرجویان در کارگاه‌ها و کارخانجات محل کارآموزی از طریق فرم‌های گزارش جامع سرپرست کارگاه.

منابع

ابراهیمی‌پور، م.، فتحی واجارگاه، ک.، و عارفی، م. (۱۴۰۱). چالش‌های برنامه درسی آموزش‌های فنی و حرفه‌ای دوره دوم متوسطه در ایران و راهکارهای برون‌رفت از آن. *فصلنامه تعلیم و تربیت*، ۳۸(۳)، ۴۵–۶۸.

امین‌خندقی، م.، جامه‌بزرگ، م.، و سعیدی یگانه‌ای‌وردی، م. (۱۳۹۱). نیازسنجی شایستگی‌های حرفه‌ای هنرآموزان هنرستان‌های فنی و حرفه‌ای (مبنای مدل بوریچ و تحلیل کوآدرانت). *مطالعات برنامه‌ریزی آموزشی*، ۱(۲)، ۱۸۹–۲۱۲.

بیکی، خ. (۱۴۰۳). نقش هنرآموزان هنرستان‌ها در آموزش دانش‌آموزان کارآفرین و حرفه‌ای. *دومین همایش ملی یافته‌های نوین در علوم انسانی، تربیتی و مهارتی*، شیراز.

چاوشی نجف‌آبادی، ز.، عریضی، ح. ر.، و عابدی، م. ر. (۱۳۹۸). شناسایی عوامل موثر بر کارآفرینی آموزشی؛ مطالعه موردی هنرستان‌های فنی و حرفه‌ای و کاردانش شهرستان نجف‌آباد. *تحقیقات مدیریت آموزشی*، ۱۰(۴)، ۱۱۵–۱۳۴.

خالقی، ع. ا.، و حج‌فروش، ا. (۱۳۹۹). شایستگی‌ها و صلاحیت‌های حرفه‌ای مربیان آموزش فنی و حرفه‌ای. *فصلنامه مهارت‌آموزی*، ۹(۳۴)، ۱۲۳–۱۵۰.

دادار، ن. (۱۳۹۲). کار و فناوری در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش. *فصلنامه رشد آموزش فنی و حرفه‌ای و کاردانش*، ۹(۳۱)، ۱۴–۲۲.

دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی فنی‌وحرفه‌ای و کاردانش. (۱۴۰۱). *الزامات محیط کار: پایه دهم شاخه‌های فنی و حرفه‌ای و کاردانش* (کد ۲۱۰۱۱۱). سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.

رجب‌زاده، ا. (۱۳۹۷). ارزش‌ها و ضعف وجدان کاری در ایران. *مجله جامعه‌شناسی ایران*، ۱(۳)، ۳۵–۵۸.

سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی. (۱۴۰۲). *اخلاق حرفه‌ای: پایه دوازدهم شاخه‌های فنی و حرفه‌ای و کاردانش* (کد ۲۱۲۱۱۰). شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.

سلطانی، س. (۱۴۰۲). نقش مربیان فنی در تربیت اخلاق حرفه‌ای هنرجویان. *پژوهش‌های نوین در علوم تربیتی و روان‌شناسی*، کنفرانس بین‌المللی روان‌شناسی و علوم تربیتی، تهران.

شاکری، م. (۱۴۰۰). اثربخشی آموزش اخلاق حرفه‌ای بر درگیری شغلی و تعهد سازمانی. *فصلنامه روان‌شناسی تربیتی*، ۱۷(۶۱)، ۸۹–۱۰۸.

شورای عالی آموزش و پرورش. (۱۳۹۱). *برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران*. وزارت آموزش و پرورش.

شورای عالی آموزش و پرورش. (۱۴۰۰). *آیین‌نامه آموزشی دوره دوم متوسطه (روزانه) شاخه‌های نظری، فنی و حرفه‌ای و کاردانش*. مصوب شورای عالی آموزش و پرورش.

شورای عالی انقلاب فرهنگی. (۱۳۹۰). *سند تحول بنیادین آموزش و پرورش*. دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی.

صالحی عمران، ا.، عابدینی بلترک، م.، و میرعرب رضی، ر. (۱۳۹۶). ارزیابی مؤلفه‌های کیفیت آموزش در مراکز فنی و حرفه‌ای. *فصلنامه نوآوری‌های آموزشی*، ۱۶(۲)، ۲۵–۴۸.

قهاری، ح.، صالحی عمران، ا.، و عابدینی بلترک، م. (۱۳۹۸). تحلیل محتوای کتاب‌های درسی فنی و حرفه‌ای از نظر میزان توجه به شایستگی‌های حرفه‌ای در ایران. *فصلنامه علمی کارافن*، ۱۶(۴۶)، ۵۷–۷۶.

کشاورز گرامی، م. (۱۳۹۴). آموزش اخلاق حرفه‌ای در آموزشکده‌ها و هنرستان‌های فنی حرفه‌ای. *سومین همایش ملی مدرسه فردا*، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل.

لطفی، ع. (۱۴۰۳). *مبانی و اصول اخلاق حرفه‌ای در نظام‌های سازمانی و کارگاهی*. انتشارات دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری.

لیاقت‌دار، م. ج. (۱۳۹۰). بررسی میزان تأثیر و نقش عوامل مؤثر بر وجدان کاری و تعهد شغلی. *فصلنامه مدیریت دولتی*، ۳(۷)، ۷۵–۹۴.

نیکدل غلامان، ن.، حافظیان، م.، و دهرویه، ش. (۱۴۰۴). بررسی چالش‌های مهارت‌آموزی و کارآفرینی هنرآموزان در هنرستان‌ها (رویکرد ترکیبی). *فصلنامه مهارت‌آموزی*، ۱۳(۵۱)، ۱۶۵–۱۹۸.

نیکوروش، ا.، سلیمانی، ن.، شفیع‌زاده، ح.، و محمدداوودی، ا. ح. (۱۴۰۰). شناسایی مؤلفه‌های آموزش شایستگی‌محور در هنرستان‌های فنی‌حرفه‌ای و کاردانش: مطالعه ترکیبی. *آموزش و پرورش متعالی*، ۱(۱)، ۷۱–۸۲.

یارمحمدیان، م. ح.، فروغی ابری، ا.، نادی، م. ع.، و یوسفی‌پور، م. (۱۴۰۰). طراحی و اعتبارسنجی الگوی برنامه درسی کارآفرینی در هنرستان‌های فنی و حرفه‌ای. *تحقیقات مدیریت آموزشی*، ۱۳(۴۹)، ۲۰۵–۲۲۴.